

Date: 1st October-2026

TUTASHMAGAN MATNLARNING LINGVODIDAKTIK XUSUSIYATLARI

Chirchiq davlat pedagogika universiteti
doktoranti **Ergasheva Dilnoza**

Annotatsiya. Ushbu maqola tutashmagan matnlar ularning lingvodidaktik xususiyatlari, tutashmagan matnlarni o'qitish usullari va mavzuga doir ilmiy manbalar tahliliga bag'ishlangan. PISA tadqiqotlari topshiriqlarida tutashmagan matnlarning o'rni, matn bilan ishlashda matn formatlarining ahamiyati masalalari borasida ham so'z yuritildi. Shuningdek, tutashmagan matnlarni o'qitishga doir ayrim tavsiyalar ishlab chiqildi.

Kalit so'zlar: PISA, matn formatlari, tutashmagan matnlar, o'qish savodxonligi.

Abstract. This article examines the linguo-didactic features of non-continuous texts, methods for teaching them, and an analysis of relevant scientific literature. Particular attention is paid to the role of non-continuous texts in PISA tasks and the importance of text formats in developing reading comprehension. Additionally, the article offers practical pedagogical recommendations for teaching non-continuous texts to enhance pupil's reading literacy.

Keywords: PISA, text formats, non-continuous texts, reading literacy.

KIRISH

Bugungi ta'lim jarayonidan ko'zlangan maqsad – o'quvchilarning mavjud axborot manbalarini tushunish, tahlil qilish, saralash ko'nikmalari asosida egallangan bilimlarni real vaziyatlarda qo'llay olish ko'nikmasini rivojlantirishdir. Yurtboshimizning 2019-yil 29-apreldagi "O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-5412-son Farmoni ham kelajak avlod ta'limi va tarbiyasining yurtimiz ravnaqi uchun naqadar ustuvor ekanligining yorqin namunasidir [1]. Yangi avlod darsliklari PISA talablariga mos ravishda foydalanuvchilarga topshirildi [5; 6; 7]. Ushbu darsliklardan tutash matnlar bilan bir qatorda jadval, diagramma, grafik va shakllar kabi tutashmagan matnlar ham o'rin olgan. Axborotning turli formatda uzatilishi sababli, tutashmagan matnlarning o'qish savodxonligini rivojlantirishdagi o'rnini tahlil qilish muhim masala sanaladi. Mazkur maqolaning asosiy maqsadi – tutashmagan matnlarning lingvodidaktik xususiyatlari hamda o'qish savodxonligini rivojlantirishdagi ahamiyatiga doir ilmiy manbalarni tahlil qilishdan iborat.

Asosiy qism. PISA 2018 tadqiqotlarida matnlar format bo'yicha 3 guruhga (tutash (continuous), tutashmagan (non-continuous), aralash (mixed) ajratildi[9]. Tutashmagan matnlar jadval, diagramma, grafik, reklama, katalog, shakl ko'rinishida ifodalandi [9] (1-rasmga qarang). Tutashmagan matnlar maktab darsliklaridan o'rin olgan ekan, o'qituvchilar uchun ular bilan ishlashga doir metodik ko'rsatmalar ishlab chiqilishi lozim. Ikkinchi sinf o'quvchilari ishtirokida matn formatlarini tushunishda gender munosabatlar o'rtasidagi farq

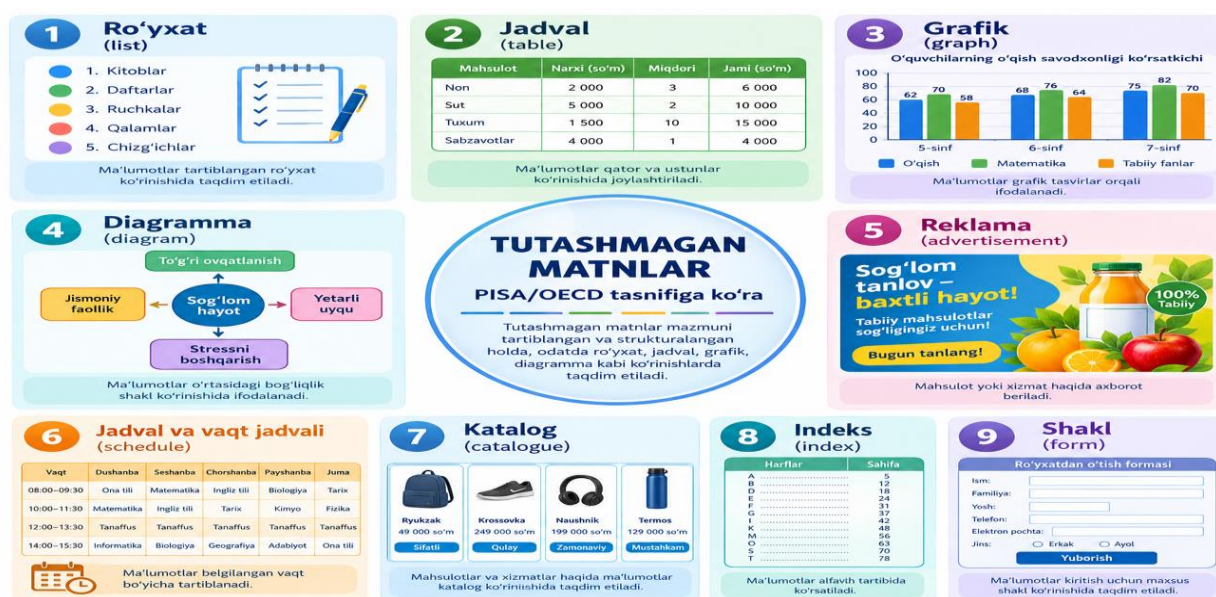

Date: 1st October-2026

o'rganildi [3]. Tadqiqot tutash, tutashmagan va aralash formatdagi matnlar asosida olib borildi. Natijalar matn o'qitishda o'ziga xos metodik yordam bo'la oladi. Chunki hali kichik sinfdanoq o'quvchilarning matnni tushunishdagi savodxonligini aniqlash ijobiy natijalarni keltirishi mumkin. Shuningdek, tadqiqotlarda matn formatining PISA topshiriqlaridagi o'rni masalalari ham tadqiq etilgan bo'lib, matn turi matn formatiga nisbatan topshiriq qiyinligiga yuqoriroq ta'sir qiluvchi omil sifatida aniqlangan [4]. Tadqiqotda topshiriqlarni ishlash jarayonida matn formatining ahamiyati masalasi o'rganilgan. Valensiya universiteti tadqiqotchilari tutash va tutashmagan matnlarni o'qishda o'quvchilarning o'qish strategiyalarini o'rganishdi. Natijalar tutashmagan matnlarni o'qitish tutash matnlarni o'qitishdan farq qilishi va ularni o'qitish usullarining o'ziga xos strategiyalarini ishlab chiqish kerakligini ko'rsatdi [10]. Tutashmagan matnlar bilan ishlashda "bo'leyveradi" qabilida ish ko'rish ijobiy natija bermasligi aniq. Chunki ushbu format matnlarni turli shaklda uzatadi. Tabir joiz bo'lsa, tutashmagan matn bilan ishlash o'quvchidan "sochib yuborilgan" ma'lumotlar orasidagi bog'liqlikni topish, bir joyga jamlash, axborotni qayta ishlab chiqish ko'nikmasi talab qilinadi.

Tutashmagan matnlarni tushunish va ulardan foydalanishga doir tadqiqotlar ham olib borilmoqda. Grafiklar ham tutashmagan matnlar sirasiga kiradi. Grafik – "turli narsa hodisalarning miqdoriy bog'lanishlarini chiziqlar, chizmalar vositasida tasvirlash va shunday tasvir (chizma)ning o'zidir" [11] (1-rasmga qarang). Tutashmagan matnlarni o'qish va ulardan foydalanish o'quvchidan tutash matnlar bilan ishlash jarayonidan farqli ravishda boshqa ko'nikmalarni talab qiladi.

Friel va boshqalar grafiklardan foydalanish, tushunish, borasida tadqiqot olib bordilar [2]. Bunday tadqiqotlar grafiklar bilan ishlashga doir nazariy asos bo'la oladi.

Manba: OECD, PISA 2018 Reading Framework; muallif tomonidan vizualizatsiya qilingan.

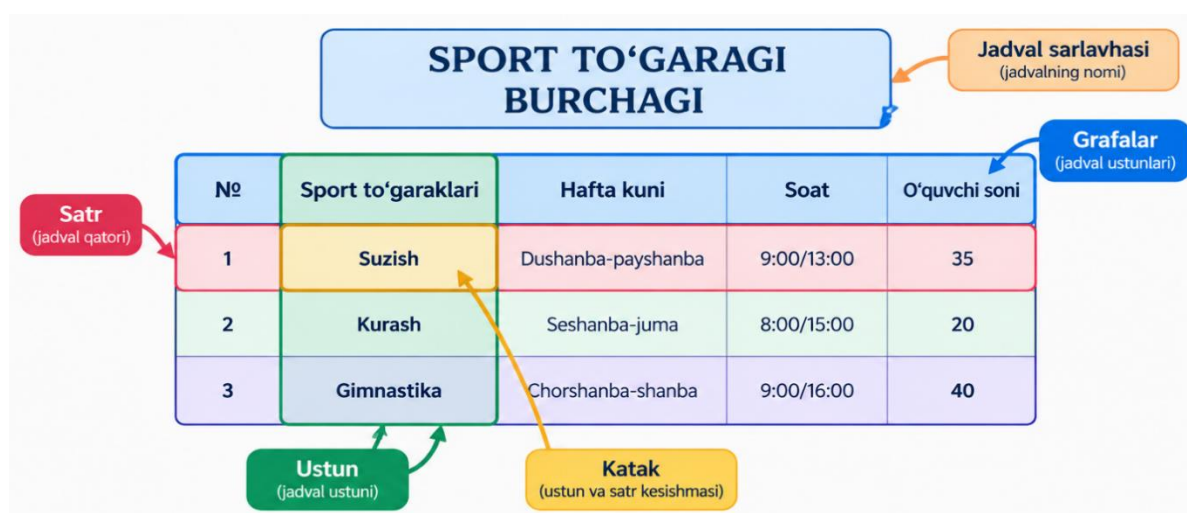
1-rasm. OECD ma'lumotlari asosida muallif tomonidan ishlab chiqildi.

Date: 1st October-2026

Tutashmagan matnlarni o'qitishda nimalarga e'tibor qaratish lozim? Dastlab, o'quvchida o'qiyotgan matni haqida tasavvur paydo bo'lishi kerak. Matn formati va turini farqlay olish, matnga qanday yondashishni ham belgilaydi. Masalan, dars davomida jadval – "ma'lum tartibda satr, katak va ustunlarga, grafalarga joylashtirib berilgan ma'lumotlar" [11]dan (1-rasmga qarang) iborat axborot ekanligi o'quvchi ko'z o'ngida gavdalanishi zarur. Ilk bor jadval bilan ishlashda sodda jadval turlaridan foydalanish maqsadga muvofiqdir. Shu tarzda satr va ustunlar, ularni o'qish bir vaqtning o'zida gorizontal va vertikal shaklda berilgan axborot bilan ishlash ko'nikmasi shakllantiriladi. Matnni o'qishdan asosiy maqsad:

- matn mazmunini anglash (matn nima haqida, qanday ma'lumotlar jamlanmasidan iborat);
- ma'lumotlar ustida ishlash (berilgan ma'lumotlarni taqqoslash, bog'liqlikni ko'ra bilish).

Matn mazmuni haqida dastlabki tasavvur sarlavha orqali shakllanadi.

2-rasm. Jadval tuzilishi. Muallif tomonidan ishlab chiqildi.

Yuqoridagi rasmda sport to'garagi faoliyatiga doir jadval tasvirlangan. Ranglar orqali (qizil, sariq, yashil, ko'k) uning qismlari ko'rsatib o'tilgan. O'quvchi jadval bilan ishlayotganda uning har bir qismi haqida ma'lumotga ega bo'lishi kerakligini inobatga olgan holda jadval qismlarini farqli ranglar orqali tushuntirish maqsadga muvofiq. O'qituvchi dars jarayonida berilgan axborotning qaysi qismda (satr, ustun, katak, grafa) joylashgani va ular bilan ishlashga doir ko'rsatmalar berish orqali o'quvchida jadval bilan ishlash ko'nikmasi shakllantiriladi. Masalan:

1. Jadval nima haqida?
2. Jadval nechta satrdan iborat?
3. Jadval ustunlari nima haqida ma'lumot bergan?
4. Satr va ustun kesishga nuqtasida qanday ma'lumot joylashgan?

Quyidagi savollar orqali o'quvchi jadvalning har bir qismini o'rganib oladi va qismlar o'rtasidagi bog'liqlikni ham unutmaydi.

Shu tariqa sodda shakldagi jadval turlaridan murakkabga qadar boriladi. Bu usul tutashmagan matnlarning boshqa turlari uchun ham qo'l keladi.

Xulosa. PISA 2009 tasnifiga ko'ra, bosma formatdagi topshiriqlarining taxminan uchdan bir qismi [8] tutashmagan matnlarga asoslanganligini inobatga olsak, ona tilini o'qitishda tutashmagan matnlar bilan ishlash ko'nikmalarini shakllantirish muhim ahamiyatga ega. Ayniqsa, globallashuv jarayonining ildamlashi, raqamli dunyo yoshlarining axborotlarni qabul qilish shaklining o'zgarib borayotganligi ham buning yaqqol dalilidir. Dars jarayonlarida tutashmagan matnlar bilan ishlash metodikasini shakllantirish ham bugungi ona tili ta'limidagi muhim masalalardan biri desak adashmaymiz. Tutashmagan matnlar har bir soha mutaxassisi duch kelishi mumkin bo'lgan axborot formati sanaladi. Oddiygina shifokor qabulidan tortib, avtobus, metro vositalaridan foydalanish jarayonida ham ushbu matn formatlariga duch kelish mumkin. Tutashmagan matnlarning mazmun mohiyatini tushunish va uzatilgan axborotdan real vaziyatda to'g'ri foydalana olish ko'nikmalarini shakllantirish davr talabi desak mubolag'a bo'lmaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi "O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-5412-son Farmoni, <https://lex.uz/docs/-4312785>
2. Friel, S. N., Curcio, F. R., Bright, G. W. Making Sense of Graphs: Critical Factors Influencing Comprehension and Instructional Implications // Journal for Research in Mathematics Education. – 2001. – Vol. 32, No. 2. – P. 124–158. - <https://doi.org/10.2307/749671>
3. Hódi Á., Fejes J. B., Szenczi B., Tóth E. Gender differences in second-graders' text format-specific reading achievements, reading motivation, and their relationships // International Journal of Educational Research. – 2025. Vol. 134. – Art. 102797. - DOI: 10.1016/j.ijer.2025.102797.
4. Marcq, K., Braeken, J. From framework to functionality: A cross-country analysis of PISA 2018 reading assessment framework's item features as determinants of item difficulty // Large-scale Assess Education. – 2025. – Vol. 13. – Art. 26. - <https://doi.org/10.1186/s40536-025-00261-y>
5. Mavlonova K., Qo'ldosheva S., Hakimova N., Siddiqov M. Ona tili. 5-sinf uchun darslik. –Toshkent: Novda Edutainment, 2024. – 144 b.
6. Mavlonova K., Azimova I., Quronov S., Tursun Sh., Hakimova N., Siddiqov M. Ona tili. 6-sinf uchun darslik. –Toshkent: Respublika ta'lim markazi, 2022. – 224 b.
7. Mavlonova K., Azimova I., Quronov S., Tursun Sh., Hakimova N., Siddiqov M. Ona tili. 7-sinf uchun darslik. –Toshkent: Respublika ta'lim markazi, 2022. – 224 b .
8. OECD (2009). PISA 2009 Assessment Framework. Key Competencies in Reading, Mathematics and Science. Paris: OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/9789264062658-en>

Date: 1st October-2026

9. OECD (2019), PISA 2018 Assessment and Analytical Framework, PISA, OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/b25efab8-en>
10. Serrano, M. A., Vidal-Abarca & E., Ferrer, A. Decisiones estratégicas de lectura y rendimiento en tareas de competencia lectora similares a PISA. [Strategic reading decisions and performance in PISA-like reading literacy tasks]// Educación XX1. – 2017. – Vol. 20. No. 2. P. 279-297. -DOI:10.5944/educXX1.12076
11. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 5 жилдлик. 2-жилд. – Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2006. – В. 240.

